
HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

---

Ir. Jos. Klijnen (1887 - 1973).

Een Limburger op afstand.

Ir. Jos Klijnen
1887-1973.

Maria Philippus Josephus Hubertus Klijnen is op 7 januari 1887 - dus nu 100 jaar geleden - in Maastricht aan de Muntstraat tegenover de Mariastraat geboren. Hij was van de generatie van Pierre Kemp en Charles Vos. Op 5 januari 1973 is Klijnen in Den Haag overleden.

Hij heeft altijd op afstand van zijn geboortestad en -streek geleefd en gewerkt. Veel van zijn werk was wel bestemd voor de regio die hij graag van op afstand bekeek, zonder dat hij zich volledig ingeburgerd voelde in de Rotterdams/Haagse omgeving waar hij ruim zestig jaar in leefde. Na studie in Aken en München, liet hij zich in 1911 inschrijven aan de Technische Hogeschool van Delft, waar hij in 1914 zijn ingenieursdiploma verwierf. In hetzelfde jaar werd hij benoemd tot architect tweede klasse aan het Stadstimmerhuis van Rotterdam. Deze functie heeft hij drie jaren vervuld. Daarna vestigde hij zich als zelfstandig architect in Rotterdam. Na zijn huwelijk in 1920 vestigde hij zich in Den Haag en bleef daar wonen.

Vanuit zijn Rotterdams bureau heeft hij zijn eerste werken voor Heerlen ontworpen. Later, als stedenbouwkundig adviseur van Heerlen, heeft hij ideeën aangereikt voor de bebouwing van het plein aan de zuidkant van het Raadhuis, waar Romeinse wegen elkaar kruisten. De bebouwing en vormgeving van het westelijke gedeelte van dit gebied rondom het "zwarte veldje" - nu *Campus Niger* - is voltooid op het moment dat Klijnens honderdste geboortedag op de kalender verscheen. Deze coincidentie was aanleiding om in het Thermenmuseum een kleine illustratieve presentatie te geven van de werkrelatie die Klijnen gedurende lange tijd met Heerlen heeft gehad.

In 1916 nam hij deel aan de prijsvraag voor het bouwen van een openbare leeszaal aan het Templesplein in Heerlen; in 1918 realiseerde hij in Heerlen zijn eerste bouwwerk (de apotheek Claessens aan de Bongerd); in 1928 werd hij stedenbouwkundig adviseur van de Gemeente Heerlen en in 1952, als hij vijfenzestig jaar is, eindigt het werk voor Heerlen en wordt hem de zilveren medaille van de stad aangeboden. Van het werk dat Klijnen voor Heerlen gedaan heeft, zijn in het Thermenmuseum drie objecten nader belicht: de apotheek aan de Bongerd (1918), de bouwvoorstellen voor het gebied tussen Bongerd, Saroleastraat en Geleenstraat (1948) en de vormgeving en bebouwing voor het gebied rondom het toenmalige zwarte veldje (1942-43).

In de suggestie voor het bebouwen van het toenmalige zwarte veldje zit de sleutel tot het werk van Klijnen verstopt. De geschiedenis van zijn werk is erg moeilijk te achterhalen omdat verschillende keren zijn archief bij brand ten onder is gegaan; ook de bibliotheek is op dezelfde manier als getuige van ontwikkelingen verdwenen. Na zijn dood is een deel van het verloren gewaande bestand aan tekeningen (gedeeltelijk verbrand) teruggevonden en samen met het naoorlogse werk overgedragen aan de Stichting Architectuur Museum in Amsterdam.

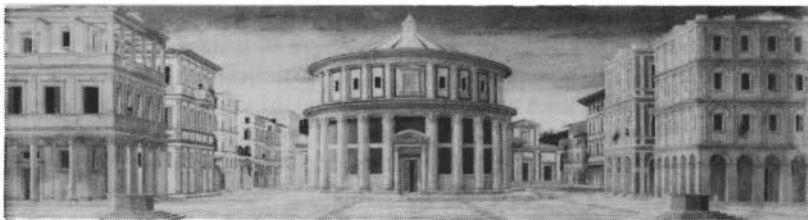
Voor het werk dat hij nog onder beheer had en dat te maken had met Limburg, had hij bij zijn leven al de intentie geuit het te laten bewaren in de plaats waarvoor het ontworpen was. Deze intentie is maar gedeeltijk waargemaakt. De tekeningen en brieven die in het

Thermenmuseum zijn tentoongesteld, komen uit het bestand van tekeningen dat Klijnen na 1962 aan schrijver dezes heeft toevertrouwd. Drs. Gerda ten Cate heeft in 1976 haar doctoraalscriptie gewijd aan het werk van Klijnen en bij die gelegenheid de archieven, die via de Stichting Architectuur Museum terecht waren gekomen in het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, toegankelijk gemaakt.¹ De noten en biografische gegevens die de scriptie van ten Cate completeren, verwijzen o.a. naar de archiefstukken die zich in het archief van de Gemeente Heerlen bevinden.

Ten Cate schrijft in haar hoofdstuk over "Binnenstadsplannen", dat in 1943 door de burgemeester van Heerlen aan Klijnen is verzocht om ideeën op tafel te leggen voor de bebouwing en vormgeving van de omgeving van het (nieuwe) Raadhuis. Dit werd het zogenaamde "plan Coriovallum". Dit door Klijnen gemaakte plan greep diep in de bestaande bebouwing in. Nog in goede staat verkerende woningen zouden moeten worden aangekocht en vervangen. De zuidzijde van het plein was als galerijbouw met winkels geprojecteerd. Er zou een hotel komen. De bebouwing zou met platte daken worden afgedekt, daar dit beter paste bij het dominerende Raadhuis van Peutz. De rooilijn zou een sprongsgewijs verloop krijgen met dientengevolge een speelsere gevelwand. Op het plein zou een kapel verrijzen, waarvoor Peutz en Klijnen een ontwerp maakten. Klijnens ontwerp was een achthoek met ronde koepel. Ook werd de mogelijkheid geopperd om op de plaats van de kapel de schouwburg te bouwen, maar dit raadde Klijnen af. "Deze zal het plein niet ontsieren, maar toch zeker het plein degraderen tot de rang van een gewoon plein, dat overal te vinden is." Dit citeert Ten Cate van Klijnen.

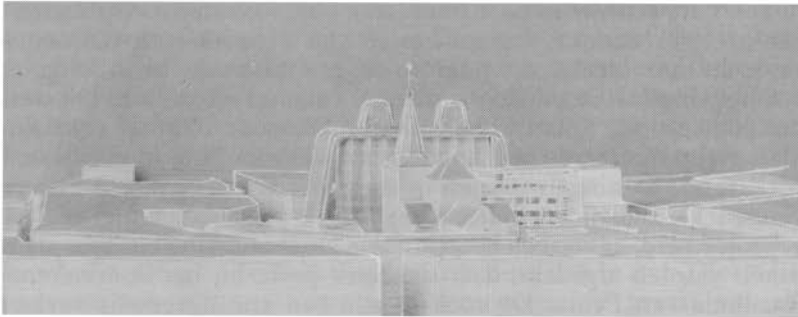
Verder weet Ten Cate te melden, dat Klijnen de situatie ter plaatse heeft vergeleken met het in Urbino bewaarde schilderij van een ideale stad, dat wordt toegeschreven aan Piero della Francesca en ongeveer 1470 is gedateerd.

In deze verwijzing van Klijnen naar een ideaal-voorbeeld uit het Quattrocento zit de sleutel tot zijn opvattingen over het bouwen als plastische activiteit in de ruimte: maat, vorm, volume en de open ruimte als één complex. Zorg voor die open ruimte had Klijnen al

Piero della Francesca, De ideale stad.

eerder gedemonstreerd door de beide groenzônes oostelijk en westelijk van Heerlens centrum (het Caumerdal en Geleendal) als beschermde groenzônes te bestemmen. Naar het westen kijkend vanaf het Raadhuisplein zag hij, waar nu de kop van de bibliotheek staat, het tempeltje dat Piero della Francesca schilderde; rechts daarvan de Uilestraat en links daarvan de Coriovallumstraat, beide lopende in de richting van het einde van de bebouwing, de groenzone westelijk van de stad. Achter het klassieke bebouwingsplan op het

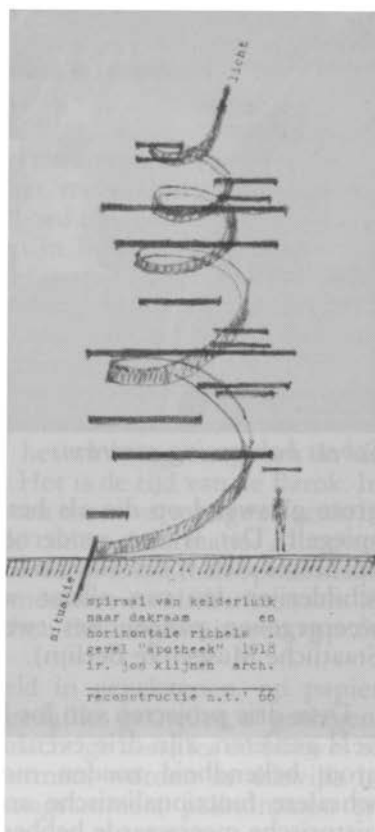

De bebouwing van het centrum rond de kerk volgens ideeën van architect Klijnen.

schilderij van della Francesca ligt ook de niet bebouwde groene ruimte. De overgang van bebouwing naar landschap is in verschillende Italiaanse steden en stadjes uit de vroege Renaissance een boeiend element. Met name het stadje Pienza geeft heel gevoelig de overgang en de verhouding van volume en ruimte weer². Men komt in Pienza vanuit de smallere straten naar een breder plein; tussen de wijkende uitwaaierende volumina aan de beide zijden van het plein staat de kerk, iets naar buiten geschoven en langs beide zijden van de kerk trekt de lichtende ruimte van het vrije landschap het oog.

In 1929-30 heeft Klijnen op soortgelijke wijze zijn plan voor het Raadhuis van Waalwijk gesitueerd. Men komt in dit plan (niet uitgevoerd) vanuit het complexe volume van het stadje naar de bredere ruimte van een plein en langs de beide vleugels van het in de situatie wat naar buiten geschoven Raadhuis verschijnt de landschappelijke ruimte.

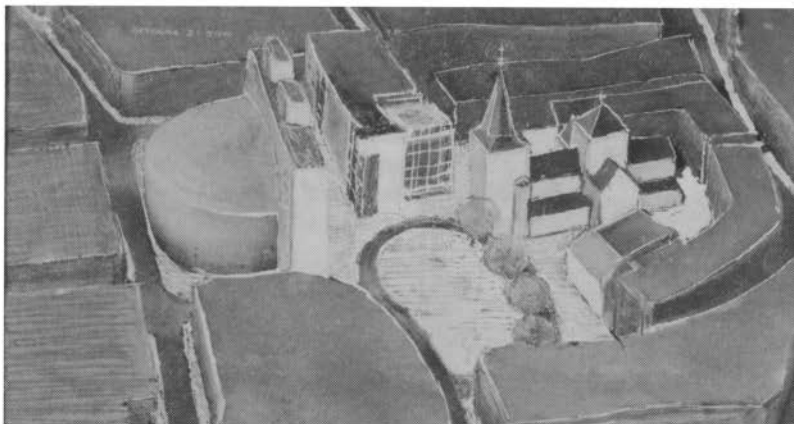
Dit aspect van stadsarchitectuur in verhouding tot het landschap komt bij Klijnen niet slechts schetsmatig voor. In zijn eerste bouwwerk, de apotheek op de Bongerd, speelt dit spel van de overgang vanuit het donkerder complexe volume naar de open en lichte ruimte zich verticaal af. Staat men daar voor de gevel dan is het goed te weten dat Klijnen deze gevel ontworpen heeft l a n g s een spiraal; een spiraal die vertrekt links onder aan de gevel uit het

De apotheek aan de Bongerd en het daaraan ten grondslag liggende idee.

kelderpoortje en die omhoog cirkelt door de diverse raamopeningen totdat hij via het bovenste dakraam vrij de ruimte in gaat. De dakkapel is helaas verdwenen. Aangezien dit bouwwerk verdient geplaatst te worden op de lijst van jongere monumenten, mag verwacht worden dat die dakkapel ooit weer aangebracht zal worden.

Nog minder orthodox en nog genialer brengt Klijnen dit uitgangspunt tot uitdrukking in de plaatsing van een kolossale glazen wand van een warenhuis, westelijk van de toren van de Pancratiuskerk, op de plaats van het hele blok dat daar ligt tussen markt en Geleenstraat en tussen Saroleastraat en Pancratiuskerk. Klijnen heeft met uiterste zorg enige kleine schetsen gemaakt van deze bouwvoorstellen, gezien vanuit de Gasthuisstraat. Hij schilderde heel minitueus het vormenveld van de stad met de smallere doorgang van de Gasthuisstraat en dan rijst aan de andere zijde van de kerktoren ineens die

Schets bebouwing centrum.

grote glaswand op die als het ware het hele oostelijke stadsdeel spiegelt. Dat is een moderne verwerking van wat Piero della Francesca zich voorstelde onder een ideale stad en wat hij op twee schilderijen los van elkaar weergegeven heeft (het als afb. 2 weergegeven paneel; het tweede paneel wordt bewaard in de Staatliche Museen te Berlijn).

Deze drie projecten van Jos Klijnen, die ternauwernood bekendheid genieten, zijn drie evenzo bijzondere projecten, die eigenlijk grote bekendheid zouden moeten krijgen, omdat ze langs de schralere functionalistische architectuur een belangrijke cultuurhistorische meerwaarde hebben doorgegeven. Gelukkig is het apothekje aan de Bongerd door de particuliere eigenaar zorgvuldig onderhouden en zelfs enigszins in de meest oorspronkelijke staat hersteld, toen de neonletters er vanaf gehaald zijn en er is ruggespraak gehouden met Klijnen toen het over de juiste kleuren op het hout van de gevel ging. De beide andere projecten verdienen een permanente presentatie in het Thermenmuseum, voorzien van de nodige begeleiding. Op deze wijze zou Jos Klijnen minder op afstand blijven en op de plek waarvoor hij gewerkt heeft nog kunnen inspireren.

Nic. H.M. Tummers.

NOTEN:

1. Drs. Gerda ten Cate, onuitgegeven doctoraalscriptie (1976); Archief Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, Amsterdam.
2. Dr. Jan Pieper, Pienza, in: Forum, jaargang 30, nr. 1, blz. 44 e.v.

Chronogrammen.

Momentopnamen uit de geschiedenis.

In mijn eerste verhaal over het chronogram (LvH, 1986, 1, blz. 1-11) heb ik gesteld dat door het veelvuldig voorkomen van jaarschriften in onze streek het zeer goed mogelijk zou kunnen zijn dat deze korte kernachtige spreuken in België of Nederland zijn ontstaan. Die zekerheid is er echter nog niet. Het is trouwens merkwaardig dat geen enkel chronogram in een westerse taal is gevonden vroeger dan de 13de eeuw. De dubbele betekenis van zowel letter als cijfer in het Latijnse karakterschrift is ontleend aan de Arabische en Hebreeuwse cultuur (kabbala) uit de 9de tot 13de eeuw na Christus. Het chronogram staat dus onder oosterse invloed.

In de periode 1600 tot 1750 is het chronogrammen in de Nederlanden zeer populair geweest. Het is de tijd van de Barok. In deze stijlperiode overheerste het streven naar overmatige effecten in de kunst. Het was ook de tijd van de contra-reformatie. Alhoewel men niet mag spreken van een Jezuïetenstijl is het toch opmerkelijk dat herhaaldelijk Jezuïeten als bouwmeesters en als kunstenaars in alle takken van kunst, waaronder het chronogrammen, op de voorgrond zijn getreden.

Chronogrammen werden gebeiteld in gevelstenen, op papier gedrukt, in koper gegraveerd of in medailles gesneden of geslagen. Chronogrammen bezitten een raadselachtige karakter en hoewel ze als zodanig een aparte categorie vormen, worden ze dikwijls in verband gebracht met kabbala's, anagrammen, palindromen en acrostichons¹.

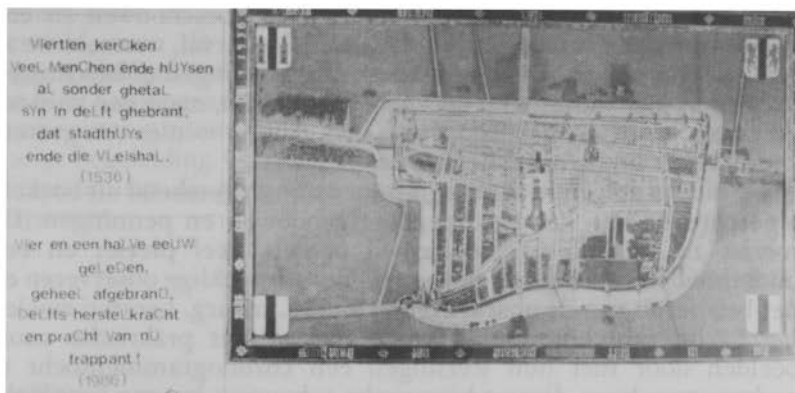
Een ander aspect van het chronogram is wel hun bijzondere plaats in relatie tot de geschiedenis. We kunnen ze beschouwen als een momentopname van een bepaald historisch voorval, wanneer we ze terugvinden op gebouwen, monumenten, penningen of beschreven in boeken. Een jaartal kan doorgedaald worden, maar een chronogram, als inscriptie gebruikt, heeft een gelijke, zo niet een grotere kans om het desbetreffende jaar aan te geven.

De hierna volgende chronogrammen zijn opgetekend uit boeken, afgeschreven van kerken, openbare gebouwen en penningen. De toerist zal, als hij de moeite wil nemen, veel plezier en een onderhoudende bezigheid hebben bij het zorgvuldige observeren en het becijferen van de opschriften in Zuid-Limburg. Leraren zouden het Latijn aanschouwelijk kunnen maken met praktische voorbeelden door met hun leerlingen een chronogrammentocht te ondernemen langs diverse historische gebouwen in onze provincie.

Onze vaderlandse geschiedenis is vanaf de Spaanse bezetting gemarkeerd door allerlei chronogrammen. De Beeldenstorm (1566), de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), het beleg van Haarlem (1572),

Alkmaar (1573) en Leiden (1574), de aanslagen op Willem van Oranje (1584) en de belegering van Bergen op Zoom (1622), het was steeds een aanleiding voor een jaarschrift. Ook daarna, tot rond 1800, verschijnen ze regelmatig. Dan geraakt het chronogrammen enigszins in verval, hun populariteit gaat achteruit. De laatste jaren kunnen we weer spreken van een opleving op dit gebied, een soort renaissance.

Een recent chronogram is ontstaan naar aanleiding van de tentoonstelling "Delft brandt", gehouden van 6 mei tot 15 september 1986 in het gebouw van de Gemeentelijke Archiefdienst in Delft². 450 Jaar geleden brak in de oude stad brand uit, die bijna de hele omgeving verwoestte. Het randschrift op een schilderij in het bezit van het stedelijk museum "Het Prinsenhof" noemt veertien kerken, talloze huizen, alsmede de vleeshal en het stadhuis. Viereneenhalve eeuw later worden met een expositie en een chronogram deze en andere rampen door vuur en buskruit herdacht en wordt tevens aandacht geschonken aan de geschiedenis van de brandbestrijding. Het jongste jaarvers slaat op de kracht van het Delftse volk, dat na de stadsramp van 1536 niet bij de puinhopen is gaan neerzitten, maar zich met volle energie aan de wederopbouw heeft gewijd. En wel zo dat de oude luister van de stad werd hersteld. Beide verzen zijn afgedrukt op de achterzijde van een fraaie reproductie.

*Hedenkingschronogram 450 jaar na de brand van Delft in 1536
 (Arnaud Nilwik Studio H.P.)*

De meeste historische jaarschriften in oostelijk Zuid-Limburg zijn in de loop van de jaren beschreven o.a. in De Maasgouw en Het Land van Herle. In dit verband verwijs ik naar het artikel van de heer F.A.M.M. Wetzels in LvH 1974. Daarom wil ik graag de aandacht van de lezer vragen voor enkele opschriften die het vermelden waard zijn en die aangetroffen werden op gebouwen aan de grenzen van Heerlen.

In *Schinnen* juist tegenover het oude kasteel Terborg staat een twee eeuwen oud stenen kruis. Op de voorkant is slechts het woord *saLVos* bewaard gebleven. De rest van de zin *faClas DoMIne sChInnenses* (1758), (Heer behoud de inwoners van Schinnen) is verloren gegaan. Op de achterkant is het opschrift beter te ontcijferen: *fLeCte CrUCeM JesU sUppLeX Venerare Vlator tUta saLUtIfera stat CrUCe nostra saLUs* (1758). (Buig u, deemoedige wandelaar en aanbid het kruis van Jezus. Ons heil staat veilig door het heilbrengende kruis.)

In dezelfde plaats staat tegenover de bierbrouwerij Alfa aan de Thullerweg, bij de afslag naar de Krekelberg, een zwart metalen bordje met de mededeling dat het kruis van Christianus Douven uit 1872 in 1980 werd gerestaureerd: *CVra Me LoCabat ChrIstlanUs DoVVen* (1872). (Met zorg plaatste mij Christianus Douven.) Hieronder *ConClsa CVra restaVrata LoVIsa Meens DVGe. VlatorIs gratIa* (1980). Na vernield te zijn is het (kruis) met zorg hersteld onder leiding van Louise Meens. Moge er dankbaarheid zijn van de voorbijganger.)

Het wegkruis van Chris Douven uit 1872 te Schinnen. (foto: auteur)

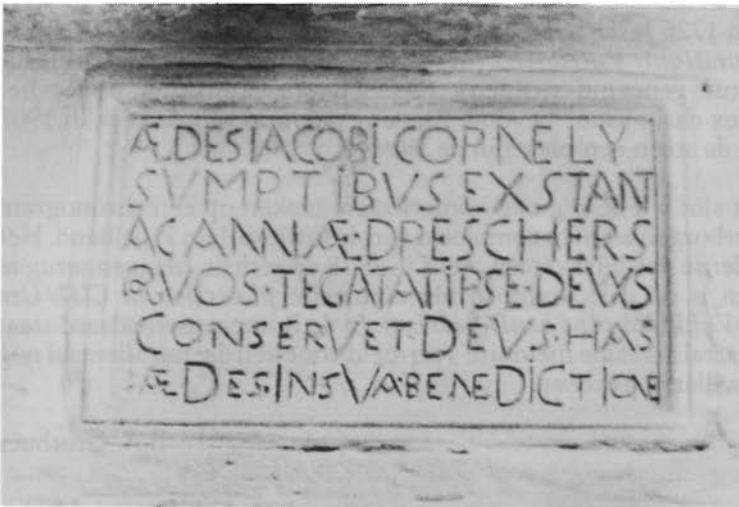
Enkele kilometers verderop werd in *Sweikhuizen* in 1739 de St. Dionysiuskerk gebouwd. Omdat de H. Dionysius patroonheilige van de kerk van Schinnen was gold hij vanzelf ook als zodanig voor de kerk van Sweikhuizen. Pas in 1955 werd er, in aansluiting op de jarenlang bestaande verering van St. Odilia, deze patroonheilige toegevoegd aan de parochie. Op de voorgevel van het kerkje staat onder een in reliëf gehouwen kruisbeeld: *sWeekhUYsen CrUCIFIXUM aDorat* (1739). (Sweikhuizen aanbidt de gekruisigde.)

Parochiekerk van Sweikhuizen met gevelchronogram uit 1739 (foto: auteur).

Op dezelfde wijze werd in *Doenrade* in de timpaan van de St. Jozefkerk met het chronogram *LUCet DILUCULUM* (1871) (De dag is aangebroken) herdacht dat op 8 april 1871 Doenrade zelfstandig was geworden. Voordien behoorde de parochie tot Oirsbeek. Eenzelfde uit twee woorden gevormd chronogram is nog te zien boven de ingang van de boerderij van de familie Lipsch, Termoores 10 in Ransdaal en behorende tot de gemeente Klimmen. *ConCorDla aMICIs* (1803). (Eendracht, vrienden.) De spreuk is duidelijk: alleen wanneer in harmonie zonder onenigheid wordt samengewerkt kan er goed geboerd worden.

In *Rimburg* staat een interessante tekst boven de poort van de voormalige boerderij en woonhuis van de familie Cornely in de Dorpstraat 29. In de Latijnse spreuk is het stichtingsjaar 1718 terug te vinden. Het opschrift²: *Aedes Jacobi Cornely sumptibus exstant ac Annae Dreschers: quos tegat (sic!) ipse Deus: ConserVet DeUs has aeDes In sUa beneDICTIone* (Dit huis is hier gebouwd op kosten van Jacobus Cornely en Anna Dreschers: God Zelf moge hen beschermen: moge God dit huis in zijn zegening houden) is zo duidelijk als een visitekaartje. Het huis is thans in tweeën gesplitst. De schreeuwende blauwe en groene verfkleuren waarmee men meende het gebouw tegen weersinvloeden te moeten beschermen, doen grote afbreuk aan dit historisch gebouw.

Chronogram op het pand Dorpstraat 29 te Rimburg (foto: H.M.H. Goossens).

In de zuidgevel van de kerk van de H. Drievuldigheid staat een opmerkelijk dubbelchronogram: *Deo UnI et saCrae triaDI eXaDI-fICaVIt* (1726) *baWet gott zU ehren, aUCh anDaCht zU Mehren* *anna sophIa* (1726) Elisabeth fryfreulin von Boijmer und Rimboung, Stockum, Cobbring, Beckendorf, Beghenge Ao. 26. „Zij bouwde ter ere van de ene en heilige Drievuldigheid” is een duidelijke verwijzing naar het grote aandeel dat de kasteelvrouw van Rimboung in de bouw van de kerk heeft gehad.

*Chronogram zuidgevel kerk Rimboung
(foto: H.M.H. Goossens).*

„Ao 1726 JesU” is het restant van de inscriptie: *DoMUs ChrIstI JesU oratIonIs VoCabItUr* (1726) (Het zal het gebedshuis van Jezus Christus genoemd worden), die zich oorspronkelijk onder het „duplex chronicum” bevond. Bij de restauratie van de kerk in 1901 kreeg de steen een plaats in de zijgevel.

Tot slot wil ik U graag opmerkzaam maken op een chronogram dat verborgen zit in het embleem van de Coriovallum Pipe Band. Het Heerlense doedelzakkorps werd in 1978 opgericht, hetgeen terug te vinden is op drie linten in het embleem: *pLeasUre In CULtUre CorloVaLLUM pIpe banD heerLen*. In de Romeinse standaard staat het jaartal als „aide mémoire” vermeld voor hen die het allemaal nog eens willen narekenen.

B.A. Grothues

NOTEN:

1. Kabbala: geheime leer en mystiek van de Joden in de Middeleeuwen.
anagram: woord door omkering van een ander woord of door verschikking van de letters gevormd. Bijvoorbeeld: A. Daniëls - Sleinada, naam en schuilnaam van een pastoor van Schaesberg (18de eeuw), schrijver van een bekend boek over de Bokkerijders.
palindroom: woord of vers dat ook van achteren naar voren gelezen kan worden. Bijvoorbeeld: parterretrap.
acrostichon: naamvers; vers waarvan bepaalde, gewoonlijk de eerste letters van de opeenvolgende regels of strofen een naam of een zinsnede vormen. Bijvoorbeeld: de strofen van het Wilhelmus.
2. Delfsche Courant, 24 mei 1986.
3. H.M.H. Goossens, Ubach over Worms, van Overworms kwartier tot gemeente Landgraaf, z.pl., z.j.
De steenhouwer maakte een merkwaardige vergissing en beitelde tegat i.p.v. tegat.

Het kruis op het Wilhelminaplein.

Op 20 maart 1919 verscheen het volgende bericht in het Limburgs Dagblad: "Dinsdagavond vergaderden de bewoners van 't Wilhelminaplein en de aangrenzende straten ter bespreking van plannen om te komen tot de oprichting van een nieuw kruis op het Wilhelminaplein om zodoende een dierend eerherstel te geven voor de heiligschennende daad van voor eenige weken. Na eenige discussie werd een commissie benoemd welke zich met de diverse werkzaamheden zal belasten in het bijzonder met het verzamelen der hiervoor benodigde gelden. Eerstdaags zal dan ook door deze commissie een beroep gedaan worden op den liefdadigheidszin van de bewoners van het Wilhelminaplein en aangrenzende straten. De penningmeester, G. Boumans, Willemstraat 17 (Mag. De Bij) zal gaarne nu reeds giften in ontvangst nemen, ook van andere belangstellenden. Onnodig te zeggen dat het streven dezer commissie door alle Heerlenaren dient gesteund te worden daar uit de resultaten te zien zal zijn wat oud en nieuw Heerlen voelt voor zijn kruis langs de straat. De Heerlenaren mogen evenwel ook verwachten, dat de uit te voeren plannen, natuurlijk rekening houdend met de eischen van het drukker wordend verkeer, ook de schoonheidseischen niet verwaarlozen."

Een dergelijk bericht zouden we ook heden ten dage nog in de krant kunnen aantreffen, want er staan nog verschillende wegkruisen binnen de gemeentegrenzen en helaas verdwijnt er hier en daar wel eens één, zodat het plaatsen van een nieuw kruis door wijkbewoners dan niet overbodig is. De oproep om oud en nieuw Heerlen, dat wil zeggen alle Heerlenaren, te laten samenwerken klinkt niet ouderwets evenmin als de eisen om er iets moois van te maken. Ook het rekening houden met het drukker wordende verkeer en het instellen van een commissie klinkt erg modern. Wat wel om uitleg vraagt is de zinsnede "om zodoende een dierend eerherstel te geven voor de heiligschennende daad van voor eenige weken".

Wat was er gebeurd?¹ Een dronken buitenlandse arbeider had een wegkruis dat op Zeswegen stond (even ten noord-westen van het huidige station, waar toentertijd niet minder dan zes wegen bijeen kwamen: vandaar die naam) in nachtelijke uren van zijn voetstuk gerukt en was er in een overmoedige bui mee tegen de steenberg van de mijn opgeklommen. Hij had het hierbij niet gelaten maar (wellicht met uiterste krachtsinspanning) het kruis boven op de berg geplant. Het gevolg was, dat de buurtbewoners 's morgens niet alleen het kruisbeeld misten maar bovendien geconfronteerd werden met een soort Berg van Calvarië. Hiermee is echter het verhaal nog niet uit. Bij nader onderzoek op de steenberg bleek de dader aan de voet van het kruis te liggen en wel levenloos. Velen zagen hierin de vinger Gods, al schreven nuchtere personen het overlijden ook toe aan

onder meer de giftige gassen die uit pas gestort mijngesteente opstegen en aan een te grote dosis alcohol, die het slachtoffer gebruikt had. Hoe het ook zij, de daad werd gezien als heiligschennis en hiervoor moest eerherstel worden gebracht, waarvoor het nieuw gevormde comité in de omgeving van het Wilhelminaplein zich beijverde.

Het kruisbeeld aan het Wilhelminaplein zoals het in 1951 te zien was.

De plannen werden serieus uitgevoerd, er werd geld ingezameld, er meldde zich een "milde gever", er werd een concreet uitvoeringsplan opgesteld door de directeur van Publieke Werken van de gemeente Heerlen, de heer Hornix, en tenslotte werd de uitvoering van het werk opgedragen aan Arnold Lejeune te Maastricht.

De commissie, bestaande uit de heren J. Hochstenbach, H. Beckers, H. van Ormelingen en G. Boumans, kon rekenen op de financiële steun van nagenoeg alle bewoners van de Emmastraat, de Willemstraat tot aan de spoorweg, het Wilhelminaplein en de Klompstraat en het duurde niet lang of men kon met voldoening vaststellen, dat het beeld met een lengte van 4,5 meter en een gewicht van niet minder dan 8000 kilo, vervaardigd uit Belgisch hardsteen of "petit granit", waarbij kruis en corpus (naar werd gezegd) uit één steen waren gehakt, gereed was gekomen.

Op Hemelvaartsdag 1920 werd het kruis door de deken van

Heerlen ingewijd, nadat een "onafzienbare stoet door de verschillende straten naar het plein was getrokken"². Iedereen was kennelijk tevreden, behalve dan de directeur van Publieke Werken. Deze liet enkele dagen voor de inwijding een bericht in de krant opnemen, waarin hij meedeelt "dat hij niet wenst te boek te staan als ontwerper van het crucifix in de vorm waarin het thans is vervaardigd"³.

Nu, ruim 65 jaar later, staat het kruis er nog, zij het dat het uiterlijk niet geheel intact bleef (men ga ter plaatse maar eens kijken). De omgeving is totaal veranderd. Bijgaande foto uit 1951 laat dat duidelijk zien. Alle huizen achter het kruis, die door de volksmond zo treffend "Hinger Hergots vot" werden genoemd, zijn afgebroken, de nieuwbouw vordert.

Wellicht is het nuttig, misschien is het nodig, dat op deze plaats via dit artikel de hoop wordt uitgesproken dat het kruisbeeld op het Wilhelminaplein door de samenwerking van oud en nieuw Heerlen maar zo mogelijk meer nog door een positieve opstelling van gemeentebestuur en gemeentelijke diensten behouden blijft, mede gezien de inscripties "1920" en "eerherstel".

M.A. van der Wijst

Noten

1. De Nieuwe Limburger, 3 november 1959. Zegsman is "de Heerlense Historicus, de heer Sijstermans".
2. Het Limburgs Dagblad, 14 mei 1920.
3. Het Limburgs Dagblad, 8 mei 1920.

Een godinnenbeeld uit Romeins Heerlen

In het jaarverslag van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden over het jaar 1886-1887 lezen we op bladzijde 88 onder het hoofdstuk "Germaansche Oudheden" die aangekocht zijn het volgende:

"Een *zandsteenen* beeld van eenen baardeloozen man op eenen zetel met rugleuning gezeten. Het hoofdhaar gedeeltelijk met eenen doek gedekt; gekleed in een, tot op de voeten afdalend gewaad met lange mouwen, dat om het middel met eenen gordel vastgehouden wordt; over dit gewaad een mantel, die om het midden naar voren over de beenen geslagen, tusschen de beenen afhangt. De voeten geschroeid, rusten op een vierkant voetstuk vóór den zetel. De linkerarm tot dicht bij den schouder ontbreekt; de rechter benedenarm rust, naar voren gericht op een rond schild, dat nevens het beeld op de zitting van de zetel staat. De zijden van den zetel zijn met groote eiken bladeren in opkomend werk versierd. Op de rugleuning welker bovengedeelte ook met zulke bladeren is versierd, is een rond schild met twee daaronder zich kruisende staven uitgehouwen.

Dit beeld, dat waarschijnlijk eene plaatselijke vereerde Godheid voorstelt, werd te Heerlen in 1887 opgegraven en bevond zich in de laatste jaren in het bezit van het kerkbestuur der R.C. gemeente Holset. Hoog 43; breed 24,5 en 24 cm."

Godin Minerva (?), gevonden 1877 te Heerlen. Het originele stuk staat in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, een kopie in het Thermenmuseum te Heerlen.

De wijze waarop het museum van Leiden dit beeld verworven heeft, heeft iets weg van een spannend jongensboek. Dit verhaal wil ik de lezers van het tijdschrift niet onthouden. Overigens is niet geheel duidelijk of de afgebeelde persoon een man of een vrouw is. Beide verkalringen komen voor, al overweegt de voorkeur voor een godin, gezien "de haardracht, kleding en attributen".

Het begint in 1887 als Heerlen besluit een nieuw raadhuis te bouwen aan de Geleenstraat. Bij de bouw hiervan komt - zoals gebruikelijk in het centrum van Heerlen - Romeins materiaal naar boven. De Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst wenden zich bij brief van 19 november tot de gemeenteraad omdat zij graag willen weten wat de raad van plan is met de oudheden te doen. De gemeenteraad besluit op 4 december 1877 dat de oudheden in het eigen raadhuis bewaard zullen blijven².

Niet alles wat toen gevonden is, is ook in het raadhuis terechtgekomen. Een van de voorwerpen - onze godheid - is blijkbaar voordien reeds in particuliere handen overgegaan. In 1879 wendt Jos Slenter, kapelaan te Heerlen, zich tot Dr. Pleyte, conservator van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Hij zegt dat het beeld in zijn bezit is en dat hij het aan het museum wil verkopen.

Op 18 november van dat jaar schrijft hij weer aan Pleyte. Nu blijkt echter dat een zekere Starmans het beeld in eigendom heeft en Starmans wil graag de prijs weten. Ook is nu sprake van een ander beeldhouwwerk (de graftombe) van het echtpaar in Ubische kledij. J.J.). En ook de bezitter van dit stuk wil het wel verkopen.

Grafmonument uit Heerlen. Het originele stuk staat in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, een kopie in het Thermenmuseum te Heerlen.

Vervolgens bericht Slenter aan Pleyte op 14 februari 1880 dat hij per 1 januari 1880 pastoor te Holset geworden is en dat beide bezitters elk een prijs vragen van fl. 5.000,- waarbij ze verwijzen naar de gebeurtenissen in Kessel, waarover ik elders al uitvoerig bericht heb³. In het kort komt het hierop neer dat het kerkbestuur van Kessel het zogenaamde altaar dat aldaar gevonden was, wilde schenken aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. als de regering bereid was een subsidie te geven voor de bouw van de nieuwe kerk. De hoogte van dat subsidie zou fl. 5.000,- kunnen zijn, want dat was het maximale bedrag dat de rijksoverheid gaf aan arme gemeenten en Kessel beschouwde zichzelf als zodanig.

Kessel heeft inderdaad een bijdrage van fl. 5.000,- ontvangen, maar die zou het kerkbestuur ook gekregen hebben zonder afstand te doen van het altaar. Niettemin blijkt die koppeling tussen schenking van het altaar en het verkrijgen van het subsidie wel degelijk in de provincie gelegd te worden. Ik kan mij voorstellen hoe tijdens de bijeenkomsten van de geestelijken, zoals Frans Erens die zo treffend beschrijft in *De Conferentie*, gniffelend gesproken is over de Kesselse truc.

Zeker is dat Jos Slenter er weet van heeft. Het bedrag van fl. 5000,- dat gevraagd wordt, komt niet zo uit de lucht vallen maar is duidelijk tot stand gekomen onder invloed van de schenking van Kessel. Helemaal duidelijk wordt de zaak als Slenter op 18 augustus 1883 bericht dat het zittend beeld in volle eigendom is van het R.K. kerkbestuur van Holset. Het kerkbestuur wil het beeld aan het museum van Leiden cadeau doen, als de regering bereid is een behoorlijk subsidie te geven voor de restauratie van de kerk. Gedacht wordt daarbij aan een bedrag van fl. 1.700,- tot fl. 2.000,-. Er is overigens reeds een bod gedaan van fl. 500,- door een liefhebber uit de provincie en via een tussenpersoon heeft een museum in Aken laten weten fl. 1.000,- te willen betalen.

Duidelijk is hier de "Kesselse" invloed te bespeuren. Even duidelijk is dat de marktwaarde van de beelden aan het zakken is. Was de prijs in 1880 nog fl. 5.000,-, nu - drie jaar later - is die reeds gedaald tot fl. 1.700,- à fl. 2.000,-. En we zullen zien dat hij nog verder zakken zal en hoe.

Pleyte weet niet goed wat hij met het hele geval moet doen. Hij zit er duidelijk mee in zijn maag en als "die man" (bedoeld is Slenter, J.J.) hem weer lastig valt, wendt hij zich tot Victor de Stuers. Deze bericht hem dat het kerkbestuur van Holset nooit subsidie van Binnenlandse Zaken gekregen heeft maar wellicht uit een andere pot. Of Holset ook subsidie zal krijgen en of het cadeau van "den steenen afgod" effect zal hebben, weet hij niet⁴.

Leemans, de directeur van het museum, hoort bij zijn terugkeer uit het buitenland van de zaak en hij wendt zich per brief van 27 september 1883 tot het kerkbestuur van Holset⁵. Hij verklaart zich bereid de voorwerpen "tegen billijke waardering voor het museum

aan te koop en". Vervolgens hoort hij niets meer totdat een jaar later het kerkbestuur zich meldt en hem beide voorwerpen aanbiedt voor fl. 750,- elk. Om Leemans in de gelegenheid te stellen zich een oordeel te vormen, sluit men een foto van beide voorwerpen in.

In een brief aan Habets schrijft Leemans: "Uit eene onder mij berustende photographie kan ik de waarde en het belang der beide beeldwerken genoegzaam beoordelen om aan eene onderhandeling op zulk eenen zonderling buitensporigen eisch zelfs niet meer te denken, laat staan er gevolg aan geven". Wel had hij graag nadere informatie over de vondstomstandigheden, die Habets hem per kerende post stuurt⁶. Het valt me op dat Leemans op grond van een foto zo pertinent in zijn beweringen is en ook dat de prijs inmiddels gezakt is. Van fl. 5.000,- naar fl. 2.000,- en nu weer een jaar later naar fl. 750,-. De tijd werkt hier heel duidelijk in Leemans' voordeel.

Het antwoord van Leemans moet in Holset hard zijn aangekomen. Het gevraagde bedrag is veel te hoog. Leemans is bereid fl. 150,- voor beide stukken te geven (10% van de gevraagde som!). "Daarbij dient in het oog gehouden te worden dat aan den gedenksteen het benedengedeelte ontbreekt, de voorstellingen volstrekt niet als zeldzaam te beschouwen zijn..."

Bijna twee jaar lang gebeurt er verder niets. Dan - in november 1886 - richt Slenter zich weer tot het museum in Leiden. "Aangezien de herstellingswerken aan ons R.K. kerkgebouw aanstaande jaar zullen beginnen en wij derhalve geld noodig hebben, zoo zal ik u voor het museum, onze statue (heidensche godin in zittende houding) waarvan ik onlangs de eer had Ued eene photographie te laten geworden, overlaten voor den prijs van honderd gulden".

Per omgaande antwoordt Leemans dat hij bereid is *beide* voorwerpen, die indertijd in Heerlen zijn gevonden, aan te kopen voor een bedrag van fl. 100,-. Twee jaar eerder had hij nog fl. 150,- geboden, maar "nu kan ik slechts eene som van honderd gulden voor beide stukken tezaam beschikbaar stellen". Hij dringt aan op een spoedige beslissing, want anders wil hij het geld nog voor het einde van het dienstjaar aan andere aankopen besteden.

Slenter antwoordt dat Leemans zijn brief met het aanbod nog eens goed moet doorlezen; "daaruit zal Ued klaar worden dat wij Ued een zittend beeld ten prijze van fl. 100,- aanbieden, het gedeelte van een gedenkteken is niet in ons bezit".⁷

Leemans wil dan wel alleen het zittend beeld kopen van de pastoor en zegt dat hij niet ongenegen is daarvoor in onderhandeling te treden. Voor het beeld wil hij echter niet meer geld uitgeven dan fl. 75,-.

Slenter vindt het bedrag te laag; het kerkbestuur heeft geld nodig voor de restauratie van de kerk en is bereid met fl. 90,- genoeg te nemen maar Leemans acht de prijs van fl. 75,- niet voor verhoging vatbaar. Men kan zich afvragen welke inhoud hij dan aan het woord onderhandelen gaf.

Zo staan de zaken op het einde van 1886. En weer neemt het kerkbestuur enige maanden de tijd. Op 5 mei 1887 bericht Slenter dat men met de prijs van fl. 75,- akkoord gaat. Leemans neemt alsnog genoegen met de aankoop tegen de prijs van fl. 75,- ook al heeft het antwoord veel te lang op zich laten wachten!

En daarmee verhuisde de zogenaamde Minerva van Zuid-Limburg naar het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Opmerkelijk is de toon waarin de briefwisseling steld is: het museum is duidelijk de sterkere partij die de eisen stellen kan en ook - althans in dit geval - eigenmachtig de prijs bepaalt. Is de verkoper het niet met de met de voorwaarde eens, dan moet hij maar zien dat hij elders beter aan zijn trekken komt. Slenter heeft tot zijn schade ondervonden dat Leemans de prijs bepaalde. Van de gedachte fl. 5.000,- is uiteindelijk fl. 75,- overgebleven.

J.T.J. Jamar

NOTEN:

1. P. Stuart, Provincie van een imperium. Romeinse oudheden uit Nederland in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, Leiden 1986, blz. 42.
2. L. van Hommerich, Negentig jaren gemeentelijk oudheidkundig museum Heerlen, in: L.v.H. 1967, blz. 89-92.
3. J.T.J. Jamar, De verwerving van het zgn. Romeinse altaar van Kessel door het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, 1870, in: Msg. 1986, kolom 129-133.
4. Rijksmuseum van Oudheden, Leiden. Archief Pleyte, geordend naar plaats. Onder Heerlen zijn de brieven van Slenter aan Pleyte en de correspondentie van Pleyte met de Stuers opgeborgen.
5. De hele gang van zaken is uit de briefwisseling tussen Leemans en Slenter te reconstrueren. Daarvoor raadplege men in het Rijksmuseum van Oudheden de ingekomen en uitgegane correspondentie.
Ingekomen correspondentie:
1884, 7 nov. nr. 159 van J. Slenter
1884, 18 nov. nr. 163 van J. Habets
1886, 12 nov. nr. 149 van J. Slenter
1886, 29 nov. nr. 162 van J. Slenter
1886, 9 dec. nr. 171 van J. Slenter
1887, 5 mei nr. 85 van J. Slenter.
Uitgegane correspondentie:
1883, 27 sept. nr. 178 van J. Slenter
1884, 13 nov. nr. 193 van J. Habets
1884, 4 dec. nr. 206 van J. Slenter
1886, 16 nov. nr. 196 van J. Slenter
1886, 1 dec. nr. 207 van J. Slenter
1886, 14 dec. nr. 215 van J. Slenter
1887, 10 mei nr. 104 van J. Slenter
6. Habets heeft beide monumenten besproken in zijn "Découvertes d'Antiquités dans le duché de Limbourg", in: PSHAL 1881, blz. 155-158.
7. Later bleek dit in het bezit te zijn van de eigenaar van het terrein, waar het stuk gevonden was, J. Custers van de Veemarkt te Heerlen. Ook dit stuk is in het bezit van Leiden gekomen (voor fl. 100,-)

Berichten

Jan Jakob Jongen (1887-1973)

Op 7 januari 1987 was de honderste geboortedag van Jan Jakob Jongen, de mede-oprichter en eerste voorzitter van de Historische Kring Het Land van Herle. Dit feit biedt ons de gelegenheid om nog eens de aandacht te vestigen op deze persoonlijkheid, die zo'n werkzaam aandeel heeft gehad in de beschrijving van de geschiedenis van deze streek.

Jan Jakob Jongen werd op 7 januari 1887 te Heerlen geboren. In 1893 keerde het uit Schaesberg afkomstige gezin Jongen naar Schaesberg terug. Daar heeft Jakob Jongen vervolgens zijn hele leven lang gewoond en gewerkt. Hij stierf er op 27 november 1973.

Na zijn opleiding als onderwijzer aan de rijkskweekschool te Maastricht (1902-1906) behaalde hij vervolgens de hoofdafte en daarna nog de L.O.-akten Frans, Engels en Wiskunde. Hij zette zijn studie voort en behaalde in resp. 1920 en 1926 de MO-akten Geschiedenis en Aardrijkskunde. Geboren docent heeft hij, aanvankelijk bij het lager onderwijs, later op middelbare scholen vele generaties leerlingen laten delen in de uitgebreide kennis, die hij zich had weten te verschaffen.

In de Maasgouw 1974/1 en Het Land van Herle 1974/1 beschreef de heer drs. L.E.M.A. van Hommerich de heer Jongen als volgt: "Zó kwam hij op ons af en zó kwam hij bij ons over: met vaste tred, enigzins stug, zelfbewust zonder zelfoverschatting, het type van een intellectueel geschoold man van zijn tijd, luisterend en kritisch antwoordend. De heer Jongen domineerde niet in gesprekken, maar wist wel leiding te geven aan de gedachtenwisselingen. Hij oordeelde niet gauw en veroordeelde zelden. Zijn langdurig verblijf in het concentratiekamp Buchenwald en later te Haeren (NB) tijdens de Duitse bezetting (1940-1942) hadden hem gegriipt, niet gebroken; integendeel, hij kwam geestelijk gesterkt terug."

Jongen was naast het onderwijs actief op verschillende terreinen van het maatschappelijk leven: het kerkbestuur, de Vincentiusvereniging, de politiek (lid van provinciale staten), de woningbouw (voorzitter woningvereniging Schaesberg), maar met name in historische kringen, die zich met lokale en regionale geschiedenis bezighielden. Van zijn kennis van stad en streek kon een breder publiek gaan genieten, toen hij - nadat mede op zijn initiatief de historische kring Het Land van Herle was opgericht - meer tijd en gelegenheid kreeg om de vrucht van zijn studies en onderzoeken vast te leggen in tijdschriftartikelen. In ons tijdschrift zijn niet minder dan 70 artikelen van de heer Jongen opgenomen. Verder verschenen van zijn hand:

- Compendium der Algemene Geschiedenis (1939);
- Het hoofdstuk "De provincie Limburg" in het Handboek der Geografie van Nederland;
- Geschiedenis van Schaesberg (1950), uitgegeven ter gelegenheid van het 250 jaar bestaan der parochie.

De docent Jongen was voor belangstellenden in de plaatselijke historie ook een uitstekend excursie-leider. Bij deze gelegenheid wist hij zijn reisgenoten te laten delen in zijn zeer ruime kennis op het gebied van geologie, klimatologie en historie.

"Verba volant, scripta manent", Zijn talrijke publicaties zijn niet alleen een blijvend bewijs van zijn zeer actief bezig zijn met de historie van deze streek; zij vormen ook nu nog een goede basis voor verdere studies en onderzoeken door hen, die zich thans met de regionale historie bezig houden.

C.H. Geelen

WERKGROEP "HET LAND VAN HERLE"

- 8- 9-1986 De heer drs. L. Augustus over tentoonstelling "Kloosterrade 1104 - 1796". Bezoek aan de tentoonstelling.
- 13-10-1986 De heer dr. A. Fl. Gehlen over "Staten van goed in de rechtspraktijk der noordelijke Nederlanden in de 17de en 18de eeuw".
- 10-11-1986 De Z.E. Heer Fr. Crutzen over "Nieuwe heren, nieuwe wetten. Patentplichtigen in het kanton 's-Hertogenrade 1796-1800". De heer J. Crott, "Bokkerijders en hun bijnamen".
- 8-12-1986 De heer G. Corten over "De wegeaanleg in het departement van de Nedermaas 1794-1814".
- 12- 1-1987 Sprokkelingen van her en der.
- 9- 2-1987 De heer M. van Dijk over "Het probleem der verpandingen in de bank Heerlen anno 1626-1627".
- 9- 3-1987 De heer G.C. Berkhof over "Enkele mogelijke fortificaties in de omgeving van Heerlen".

L.G.O.G. KRING HEERLEN

- 9- 6-1986 De heer J.S. Glaser over "Indrukken van Ephesos, stad van Artimes, Paulus en Johannes".
- 1- 9-1986 De heer Ing. F. Engelen over "Bruinkoolwinning in het Land van Herle".
- 13- 9-1986 Kastelentocht door Zuid-Limburg o.l.v. de heer Salden.
- 14-10-1986 De heer dr. W.J.M. Willems over "De Romeinse villa te Voerendaal".
- 21-10-1986 De heer drs. A. Janssen over "Luik in historisch perspectief".
- 25-10-1986 Dagexcursie naar Luik o.l.v. de heer drs. A. Janssen.
- 18-11-1986 De heer dr. L. Keukels over "Mijnarbeid, volgzzaamheid en strijdbaarheid".
- 9-12-1986 De heer R. Braad over "90 jaar bioscoop in Nederland; 75 jaar in Heerlen".
- 3- 2-1987 Mej. drs. K. Dragstra over "Christine de Pizan (1364-ca. 1430)
- 10- 3-1987 De heer drs. N. van Loenen over "Kijk op de Renaissance".

Zoekplaatje ... Wie helpt?

In het laatste nummer van verleden jaar werd op blz. 112 aandacht gevraagd voor een beschrijving van een prentbriefkaart, waarvoor de fotograaf Joh. Cohnen de opname maakte. Reeds enkele dagen na het uitkomen van dit nummer werd er door twee personen gereageerd, waarvoor onze erkentelijkheid. De heer H. Cobben en mevrouw M. Lemmens-Engelen, beiden uit Beek, bevestigden dat de opname gemaakt moet zijn in Beek. In de huidige Brugstraat zijn de meeste op de foto zichtbare panden nog in de oorspronkelijke staat aanwezig. Hiermee is het raadsel rond deze prentbriefkaart opgelost.

Intussen is er een nieuw exemplaar opgedoken dat ons de nodige raadsels opgeeft. De hierbij afgebeelde foto is zo goed als zeker te lokaliseren ergens in de mijnstreek. De naam van de fotograaf is niet meer te achterhalen, maar vergelijking met andere exemplaren rechtvaardigt de conclusie dat we weer te maken hebben met Joh. Cohnen uit Heerlen, ofschoon andere makers niet uitgesloten kunnen worden.

In de deuropening rechts staan een bakker met zijn knecht(?). Het raam daarnaast toont enkele schappen, waarop stopflessen met zuurtjes, pakken ontbijtkoek en vlaschotels met gebak te onderscheiden zijn. Men zou kunnen denken aan het pand in de Willemstraat in Heerlen, grenzend aan de Roebroekergats. Daar was decennia lang bakkerij Crombach gevestigd. Dak en zijgevel op de foto rechtvaardigen echter twijfel aan deze veronderstelling.

Wie van de lezers kan hier de helpende hand bieden door de aangegeven opvatting te ontkennen of te bevestigen? Bij voorbaat dank voor spuurwerk en berichtgeving.

